

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΜΟΡΟΖΙΝΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟ ΧΙΥ (1669)

Δημοσιεύω παρακάτω ένα ανέκδοτο ιστορικό έγγραφο, παρμένο ἐπὶ τὸ Archivio di Stato di Firenze. Τὸ ἔγγραφο αὐτό, πὺ ἀπευθύνεται στὸ βασιλιὰ τῆς Γαλλίας Λ ο υ δ ο β ῖ κ ο ΧΙΥ ἀπὸ τὸν πρεσβευτὴ τῆς Βενετίας στὸ Παρίσι, εἶναι μετάφραση στὰ ἰταλικά ἀπὸ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο, πὺ θὰ βρῖσκειται στὸ Παρίσι, στὴ Bibliothèque Nationale : Mss. Ital. Dérêches des Ambassadeurs vénitiens 1668-1669, Filze 144 et 145, ὅπου βρῖσκονται κι' ἄλλα ἔγγραφα τοῦ ἴδιου πρεσβευτῆ Μοροζίνη.

Ὁ Ἰωάννης Μοροζίνης, ἱκανότατος διπλωμάτης τῆς Βενετίας, διορίστηκε πρεσβευτὴς στὸ Παρίσι τὸ 1668 στὴν αὐλὴ τοῦ Λουδοβίκου ΧΙΥ, τοῦ ἰσχυρότερου μονάρχου τῆς Εὐρώπης, μὲ κύριο σκοπὸ νὰ ἐπιτύχει τὴν ἀποστολὴ γαλλικῶν ἐνισχύσεων στὸ Χάντακα, πὺ τότε κινδύνευε σοβαρά. Καί, ὡς φαίνεται, στὴ μεγάλη δραστηριότητά του ὀφείλεται ἡ σοβαρὴ ὀπωσδήποτε ἀποστολὴ γαλλικῶν ἐνισχύσεων τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1669 μὲ τὸ δοῦκα de Beaufort.

Δὲν ἦταν βέβαια ἡ πρώτη φορὰ πὺ ὁ Λουδοβίκος ἔστειλε ἐνίσχυση γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ Χάντακα. Τὸ 1660 ἔστειλεν ἐκστρατευτικὸ σῶμα ἀπὸ 4.000 γάλλους στρατιῶτες, διοικούμενο ἀπὸ τὸν πρίγκιπα Ἀλμερῖγο ἢ Ἀλμεράς¹.

*Ὅπου τὴ Φράντσα ἔστειλε Φραντσέζους ὀγιά νάλθου
στὴν Κρήτη, νὰ μαλώσουνε, πολὺ καλὸ [;] νὰ πάθου.
Σολντάτους πέμπει τέσσερις χιλιάδες νὰ μαλώσει
καὶ τοῦτοι νίκη καὶ τιμὴ τοῦ βασιλιοῦ νὰ δώσει.
Κι' ὁ Ἀρμερῖγος πρίντσιπος καὶ στρατηγὸς ἐγίνη
νάλθει μὲ τούτους στὸ νησι ἢ φήμη του νὰ μείνει²*

Τὸ ἐκστρατευτικὸ αὐτὸ σῶμα τὸ παράλαβεν ὁ στόλαρχος τῶν Βενετῶν Μοροζίνης ἀπὸ τὴ Νάξο, ὅπου διέπραξαν πολλὰ εἰς βάρος τοῦ πλη-

¹) H a m m e r , Histoire de Venise III. 502, 512.—B. Ψιλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης Β' 318.

²) Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ, ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, Τεργέστη 1908 σελ. 417.

θυσμοῦ³, καὶ τὸ ἀποβίβασε στὴ Σούδα. Ἐκεῖ ἐπιχείρησαν νὰ καταλάβουν τὰ Χανιά, μὰ δὲν τὸ κατόρθωσαν καὶ φύγαν γιὰ τὸ Χάντακα. Τὸν ἴδιο χρόνο πῆραν μέρος σὲ μιὰ ἐξόρμηση τῶν πολιορκουμένων πρὸς τὸ Νέο Χάντακα (τὴ σημερινὴ Φορτέτσα). Καὶ κυρίεψαν τὸ ἐχθρικό στρατόπεδο, μὰ ρίχτηκαν στὴ διαρπαγὴ⁴ ὡς πού τοὺς ἐπιτέθηκαν οἱ Τοῦρκοι καὶ τοὺς ἐτσάκισαν⁵. Ὑστερ⁶ ἀπὸ τὴν καταστροφὴ αὐτὴ προσβλήθησαν κι ἀπὸ πανοῦκλα κι⁷ ὅσοι γλύτωσαν ἀναγκάστηκαν νὰ γυρῶσιν πίσω στὴ Γαλλία.

Τὸ 1663 ὁ δούκας τῆς Σαβοΐας ἔστειλε μὲ τὸν ἀρχιστράτηγο μαρκήσιο *Γιερώνυμο Βίλλα* (Giron Francesco Villa) δυὸ τάγματα Σαβοΐων.

Τὸ Μάη τοῦ 1668, ὁ Πάπας Κλήμης ΙΧ (Rospigliosi) ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του στὸ Λουδοβίκο XIV ζητώντας τὴ βοήθειά του γιὰ τὸ Χάντακα⁸. Ὁ Λουδοβίκος ἀπάντησε, πὼς δὲν μπορούσε στὰ φανερά νὰ βοηθήσει τοὺς Βενετούς, γιατί φοβόταν μήπως καταστρέψει τὸ γαλλικὸ ἐμπόριο στὴν Ἀνατολή. Ὅμως ἔγραφε, «δὲν μπορῶ ν' ἀφήσω ἀβοήθητη τὴ Δημοκρατία τῆς Βενετίας καὶ ὅσο μπορῶ θὰ τὴ βοηθήσω, εἴτε μὲ χρήματα, εἴτε μὲ μυστικὴ στρατολογία στὸ Κράτος μου, γιὰ

³) Ὅλους ἀπὸ τὰ σπίτια ντως τοὺς βγάνασι καὶ μπαῖναν
κι⁹ οἱ Χριστιανοὶ ἐπαιῖνασι εἰς τὰ βουνιά κι⁹ ἐμέναν.

Μ π ο υ ν ι α λ ῆ , Κρητικὸς Πόλεμος σελ. 418

⁴) Ἄμ' οἱ Φραντσέζοι βρήκανε εἰς τὰ παβγιόνια τόσες
πραματευτάδωπραματιές καὶ τῶν Τουρκῶν τὲς βρωσες.
Μ' ἀπῆς εὐρήκαν τὰ καλά, τὴ νίκη τους ἀφήκα
καὶ τ' ἀρκομποῦζα ρίχτουνε καὶ ροῦγα φορτωθῆκα,
κι⁹ ἀντὶς γιὰ κάργες βάνουσι τ' ἀρνίθια καὶ κρεμνοῦσι
κι⁹ οἱ Τοῦρκοι νὰ τοὺς βλέπουσι, ἀρχίζουν καὶ γελοῦσι

Οἱ Φράγκοι ἐγλυτώσανε κι⁹ ἄλλοι ρωμαῖοι τόσοι
Φραντσέζοι ἐγυρῶσανε μονάχα ἑξακόσοι.

Μ π ο υ ν ι α λ ῆ , Κρητ. Πόλεμος σελ. 425.

⁵) «En 1660, quatre mille français étaient descendus en Candie; à peine débarqués, ils fondirent sur les Turcs, s'emparèrent de leur camp, et s'arrêtèrent à le piller. L'ennemi revint sur eux, en tua quinze cents, et mit en fuite les autres, que la peste acheva» (Charles Gerin, Le Pape Clément IX et l'expédition des Français à Candie en 1669. Extrait de la Revue des Questions Historiques, janvier 1879, Paris σελὶς 23).

⁶) «Preghiamo ora la Maesta Vostra col piu vivo dell' animo a volger la grandezza degli spiriti e della potenza sua contro il comune inimico, per sottrarre il regno di Candia al giogo...» (Gerin, σελ. 20).

να σωθεῖ ὁ Χάντακας»⁷. Καὶ ἔδωσε τὴν ἄδεια στὸ δοῦκα τοῦ Roanpés, ἥρωα τοῦ Ἁγίου Γοθάρδου, La Feuillade, νὰ στρατολογήσει 500-600 εὐγενεῖς καὶ νὰ τοὺς ὀδηγήσει, μὲ ἔξοδά του, στὸ Χάντακα. Ὁ La Feuillade πῆγε στὴν Κρήτη μὲ τὴ σημαία τῆς Μάλτας καὶ ὄχι τὴ γαλλικὴ. Μόλις ἀποβιβάστηκε, ἄρχισε τοὺς διαπληχτισμοὺς μὲ κείνους ποὺ ἐρχόταν νὰ ὑπερασπιστεῖ. Χωρὶς ν' ἀκούσει τίς συμβουλές τῶν ἀμυνομένων, ποὺ εἶχαν ἀποχτήσει ἀρκετὴ πείρα, ἔκαμε ἐξόρμηση μόνο μὲ τοὺς δικούς του καὶ, ἂν καὶ ἀγωνίστηκαν ἥρωικά, ἀναγκάστηκαν νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ φύγουν ἀμέσως τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1669 ἀπὸ τὸ Χάντακα, παίρνοντας καὶ τοῦτοι μαζύ τους τὴν πανοῦκλα, ποὺ ἐνδημοῦσε τότε στὴν πόλη.

Ὑστερὸς ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ La Feuillade, οἱ Βενετοὶ, πιεζόμενοι ἀπὸ τὸν πεισματάρη ἀντίπαλό τους, τὸν Κιοπρουλῆ, ἀναγκάστηκαν νὰ ζητήσουν κι' ἄλλες βοήθειες ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης.

Τὸν προηγούμενο χρόνο, τὸ 1668, οἱ Βενετοὶ εἶχαν στείλει στὸ Παρίσι τὸν δραστήριο Ἰ. Μοροζίνη, ὅπως ἀναφέρω παραπάνω, ὁ ὁποῖος, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Πάπα Κλήμη ΙΧ, πέτυχε νὰ κινήσει περισσότερο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Λουδοβίκου⁸. Πραγματικά, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τοῦ La Feuillade, ἀποφάσισε νὰ ἐξοπλίσει στὰ λιμάνια τῆς Προβηγκίας μιὰ ἀρμάδα ἀπὸ 14 πλοῖα καὶ 15 γαλέρες⁹ καὶ νὰ τὰ στείλει στὸ Χάντακα τὴν ἀνοιξή τοῦ 1669, μὲ ἀνάλογη ποσότητα πολεμοφοδίων. Καὶ ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ τῶν Γάλλων γινόταν στὸ ὄνομα τοῦ Πάπα καὶ κάτω ἀπὸ τὴ σημαία του, γιὰ νὰ μὴ δώσουν ἀφορμὴ στοὺς Τούρκους ν' ἀπαγορεύσουν τὸ γαλλικὸ ἐμπόριο στὴν Ἀνατολή¹⁰.

⁷) «Je ne puis penser, disait le roi, à secourir ouvertement les Vénitiens, de peur de ruiner le commerce français; mais je ne laisserai pas d'assister autant qu'il sera en mon pouvoir la République pour lui donner moyen de sauver la Candie, soit par des secours d'argent ou par la permission de faire des levées secrètes dans mes États...» Le roi au duc de Chaulnes, 8, et 27 mai 1668, Rome, vol. 191 (Gérin, σελ. 21).

⁸) Β. Ψιλιάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης Β' 330.

«Un nouvel ambassadeur de Venise, Jean Morosini, venait d'arriver à la cour de France. Toutes ses dépêches signalent à la reconnaissance de la Seigneurie les efforts incessants du nonce pontifical en faveur de ce projet de ligue» Gérin, σελ. 24.

⁹) Gérin, σελ. 25. Ὁ Ψιλιάκης (τόμ. Β' σελ. 330) ὀμιλεῖ γιὰ ἐκστρατευτικὸ σῶμα ἀπὸ 16.000 ἄνδρες μὲ 27 μεταγωγικά πλοῖα καὶ 15 πολεμικά.

¹⁰) «...Pour ôter autant qu'il se pourra le prétexte aux Turcs de prendre occasion de ce secours pour ruiner le commerce que ses sujets font au Levant» Gérin, σελ. 25.

Ὁ Λουδοβίκος ἀπόφευγε μὲ κάθε τρόπο νὰ φανεῖ ἐπίσημα πὼς βρίσκεται σὲ πόλεμο μὲ τὴν Ἑψηλὴ Πύλη. Οἱ ἐπιφυλάξεις του ὅμως αὐτὲς εἶχαν ὀλέθρια ἀποτελέσματα γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἀποστολῆς.

Ἀρχηγὸς ὁρίστηκεν ὁ δούκας de Beaufort, γενικὸς καπετάνιος στὶς γαλέρες ὁ κόμης de Vivonne καὶ ἀρχηγὸς στὰ στρατεύματα ὁ δούκας de Navailles¹¹.

Στις 21 τοῦ Μάη τοῦ 1669 ἄφηναν οἱ γαλέρες τὶς ἀκτὲς τῆς Προβηγκίας καὶ στὶς 5 Ἰουνίου ἀναχωροῦσε ὁ Beaufort μὲ τ' ἄλλα πλοῖα. Ἄν τὸ ἐκστρατευτικὸ αὐτὸ σῶμα, τὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ 6-7 χιλιάδες γάλλους, εἶχεν ἱκανοὺς ἀρχηγούς, θὰ μπορούσε νὰ παρατείνει τὴν πολιορκία ὀλόκληρο τὸ 1669. Καὶ ἔτσι θὰ διδότανε ὁ καιρὸς στὸν Πάπα νὰ συνεχίσει τὶς προσπάθειές του γιὰ τὴν συμμαχία τῶν Χριστιανικῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ ὄχι μόνο δὲν συγκέντρωναν τὶς ἀπαιτούμενες ἱκανότητες, μὰ καὶ οἱ ἐντολὲς ποὺ εἶχαν πάρει ἀπὸ τὸ Λουδοβίκο τοὺς ἔδεναν τὰ χέρια καὶ δὲν τοὺς ἄφηναν νὰ ἐνεργήσουν μὲ πρωτοβουλία.

Ἡ ἀρμάδα αὐτὴ ἔφτασε στὸ Χάντακα στὶς 19 τοῦ Ἰουνίου καὶ στὶς 22 ἀποβιβάστηκαν, πρὸς μεγάλη χαρὰ τῶν πολιορκουμένων. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατεύματος δούκας de Navailles δὲ συμφωνοῦσε κι' αὐτὸς, ὅπως καὶ ὁ La Feuillade, καὶ καταπολέμοῦσε ὅλα τὰ σχέδια τοῦ βενετοῦ ἀρχιστράτηγου Μοροζίνη καὶ τοῦ ὑπασπιστή του, γάλλου ἐπίσης μαρκησίου de Saint André Montbrun, τοῦ Σανταντρέα τοῦ Μπουνιαλή¹². Ἦθελε μοναχικὲς του τὶς δάφνες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Χάντακα, γιὰτὶ νόμιζε πὼς οἱ Τούρκοι θάφευγαν ἀμέσως λύνοντας τὴν πολιορκία¹³. Τέλος ἀποφάσισε τὴ μοιραία ἔξοδο στὶς 25 τοῦ Ἰουνίου, ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴ γνωστὴ καταστροφὴ τῶν Γάλλων καὶ αὐτοῦ τοῦ Beaufort καὶ τὴν παράδοση τοῦ φρουρίου στοὺς Τούρκους.¹⁴

Μὰ ὁ δραστήριος Μοροζίνης, ποὺ ἔμαθε βέβαια τὴν καταστροφὴ

¹¹) G é r i n , σελ. 27.

¹²) *Οἱ ἀρχοντες τῆς Βενετιᾶς μπαίνουν κι' ὀρδινιάζουν
κι' ἀπὸ τὴ Φράντσα τὸ μουσοῦ τὸ Σανταντρέα κράζουν.
ἀφέντη μαθηματικὸν εἰς τὰ καμώματά του
κ' εἰς ὅλα μέσα στὴ Φραγκιὰ ἦτονε τ' ὄνομά του*

Μ π ο υ ν ι α λ ῆ , Κρητ. Πόλ. σελ. 469.

¹³) G é r i n , σελ. 35.

¹⁴) Ὁ Camille Rousset, Histoire de Louvois τόμ. III. σελ. 169, ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀναχώρησις τῶν Γάλλων μὲ τὸν δούκα de Navailles ἀπὸ τὸ Χάντακα ἦταν τὸ σῆμα τῆς παραδόσεώς του στοὺς Τούρκους (G é r i n ; σελ. 51).

του Beaufort, όπως αναφέρει στο δημοσιευόμενο υπόμνημά του, μα όχι και την παράδοση του φρουρίου, συνεχίζει τις προσπάθειές του για καινούργια ενίσχυση. Και οι προσπάθειές του δεν πήγαν μάταιες¹⁵. Στις 20 Σεπτεμβρίου 1669, μη ξέροντας βέβαια την παράδοση του Χάντακα, ο Λουδοβίκος XIV έγραφε στο νούντσιο του Πάπα¹⁶ ότι έδωσε διαταγή ν' αναχωρήσουν κι' άλλα στρατεύματα για τὸ Χάντακα. Μετά τρεῖς μέρες έξουσιοδότησε τὸ στρατηγὸ de Bellefonds νὰ δώσει τὸν ὄρκο του στὸν Πάπα, σὰν στρατηγὸς τοῦ ποντίφηκα, γιὰ ν' αναχωρήσει γιὰ τὸν Χάντακα στὶς 15 Νοεμβρίου 1669¹⁷. Ὁ στόλος γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν νέων αὐτῶν στρατευμάτων ἀποτελέστηκε ἀπὸ 9 πλοῖα ὀπλιταγωγὰ, 3 πυρπολικά καὶ ἓνα ἐφοδιασμοῦ, διοικούμενα ἀπὸ τὸ ναύαρχο μαρκήσιο de Martel. Οἱ δυνάμεις τοῦ Bellefonds ἦσαν 3-4 χιλιάδες ἄντρες¹⁸.

Τότε ἀκριβῶς ὑπόβαλε στὸ Λουδοβίκο ὁ πρεσβευτὴς Μοροζίνης τὸ δημοσιευόμενο ἐδῶ ἀνέκδοτο υπόμνημά του, ζητώντας ν' αὐξήσει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀποστελλομένων μὲ τὸν Bellefonds στρατευμάτων, γιὰ ν' ἀναπληρώσει τὰ στρατεύματα ποὺ γύριζαν τότε στὴ Γαλλία, τὰ στρατεύματα δηλαδὴ τοῦ Navailles.

Μὰ οἱ προετοιμασίες αὐτὲς γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Bellefonds πῆγαν χαμένες, γιὰτὶ στὸ μεταξὺ πληροφορήθηκαν τὴν παράδοση τοῦ Χάντακα, καὶ στὶς 11 Ὀκτωβρίου ὁ Colbert ἔδωσε διαταγὴ νὰ σταματήσει ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ στόλου¹⁹.

Ἡ πτώση τοῦ Χάντακα προξένησε βαθύτατη θλίψη στοὺς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης μὰ πρὸ παντὸς στὸν Πάπα Κλήμη ΙΧ, ποὺ πέθανε στὶς 9 Δεκεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου 1669.

Ὁ μόνος ποὺ δὲν θὰ στενοχωρήθηκε ἀσφαλῶς θὰ ἦταν ὁ Λουδοβίκος XIV, γιὰτὶ στὴν καταστροφὴ τῶν Βενετῶν ἔβλεπε τὴν ἐξάπλωση τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορίου στὴν Ἀνατολή²⁰. Ἀμέσως ἀποχώρησεν ἀπὸ τὴ Χριστιανικὴ Συμμαχία, γιὰ νὰ στραφεῖ πρὸς τὸ σουλτάνο, μὲ τὸν ὁποῖο δὲν εἶχε διακόψει τὶς διπλωματικὲς σχέσεις. Τὴν ἐποχὴ

¹⁵) «Le roi, sur les pressantes instances du nonce et de l'ambassadeur de Venise n'était pas éloigné d'envoyer à Candie un nouveau corps d'armée», Camille Rousset, αὐτοῦ σελ. 268 (Gérin, σελ. 39).

¹⁶) O e u v r e s d e L o u i s X I V , τόμ. V σελ. 451 (Gérin, σελ. 56).

¹⁷) O r d r e s d e r o i p o u r l a m a r i n e (Gérin, σελ. 57).

¹⁸) D é p ê c h e s d e M a r i n e 1669 (Gérin, σελ. 57).

¹⁹) G é r i n , σ. 58.

²⁰) «Le gouvernement français profitait des disgrâces des Vénitiens pour les supplanter dans le commerce du Levant» Daru, Histoire de Venise, V. livre XXXIII 4e édition.

ἀκριβῶς πὺ ἐστελνε τὶς ἐνισχύσεις του στὸ Χάντακα μὲ τὸν Beaufort δεχόταν τὸν ἀποσταλμένο τῆς Πύλης *Soliman Aga Mustafa Raca*²¹, πὺ τὸ μυστηριῶδες ταξείδι του εἶχε ἀνησυχήσει τοὺς Βενετούς.

COPIA DI LETTERA SCRITTA DAL SIGNOR AMBASCIATORE VENETO IN FRANCIA AL RE CHRISTIANISSIMO IL GIORNO 19 SETTEMBRE 1669 TRADOTTA DAL FRANCESE IN OCCASIONE DI CHIEDERE SOCCORSO PER CANDIA CONTRO AL TURCO

*Sire, **

Se la Serenissima Repubblica avesse atteso d'essere soccorsa da un principe meno potente e meno generoso che la Maestà Vostra, sarebbe presentemente in una costernatione straordinaria per il ritorno impensato in questo Regno delle truppe che Vostra Maestà haveva inviate in Candia per liberarla da' suoi nemici o

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΜΕ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ 19 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1669 ΤΟΥ ΠΡΕΣΒΕΥΤΗ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΤΑΤΟ ΒΑΣΙΛΕΑ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗΣ ΑΠΟ ΤΑ ΓΑΛΛΙΚΑ. ΑΦΟΡΑ ΑΙΤΗΣΗ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΩΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΧΑΝΤΑΚΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

Μεγαλειότατε,

Ἐάν ἡ Γαληνότατη Δημοκρατία περίμενε βοήθεια ἀπὸ ἡγεμόνα λιγότερο ἰσχυρὸ καὶ λιγότερο γενναιόφρονα ἀπὸ τῆ Μεγαλειότητά Σας, θὰ βρισκόταν τῆ στιγμή τούτη σὲ ἐξαιρετικὴ ἀμνηχανία ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητη²² ἐπιστροφή στὸ Βασίλειο τοῦτο τῶν στρατευμάτων, πὺ ἡ Μεγαλειότητά Σας εἶχε στείλει στὸ Χάντακα²³, γιὰ νὰ τὸν ἐλευθερώσει

²¹) *Gérin*, σ. 63.

* Ἐθεώρησα σκόπιμο νὰ τηρήσω ἀπαράλλαχτη τὴν ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου.

²²) Πραγματικὰ ἡ ἀναχώρηση τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων τοῦ δοῦκα de Navailles ἀπὸ τὸ Χάντακα, τῆ νύχτα τῆς 31 τοῦ Αὐγούστου πρὸς τὴν 1 Σεπτεμβρίου, ἦταν τόσο ἀπροσδόκητη, ὅχι μόνο στὴ Γαλλία καὶ στὴν Κρήτη, μὰ καὶ σ' ὅλοκληρη τὴν Εὐρώπη, ὥστε προκάλεσε μεγάλη κατάπληξη. Ὁ Λουδοβίκος δὲν ἐνέκρινε, στὰ φανερά βέβαια, τὴν ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ δοῦκα de Navailles, στὸν ὅποιο δὲν ἐπέτρεψε νὰ παρουσιαστῆ μπροστά του καὶ τὸν ἐστελεε στὴν ἐξορία γιὰ 3 χρόνια. (*Gérin*, σελ. 42).

²³) Ὁ Lionne, ὑπουργὸς τοῦ Λουδοβίκου, ἐβεβαίωνε τὸν πρεσβευτὴ τῆς Βενετίας Μοροζίνη ὅτι «la douleur et les regrets causés au roi par ce retour inattendu, contraire à son intention, à ses ordres, à sa gloire même, étaient, les plus sensibles qu'il eût éprouvés de toute sa vie» (*Gérin*, σ. 58.)

nelle di Lei parole e nella Sua bontà et l'esperienza ch' Ella ha di già fatte della grandezza del Suo animo e della fedeltà con che Lei osserva le sue promesse fanno cessare la commotione ch' ella dovrebbe risentire per questa separatione che pare che interrompa i disegni medesimi di Vostra Maestà, che haveva risoluto di la per metterla in stato d'attendere i sforzi che si facessero per difenderla a primo tempo. Ma, Sire, la confidenza ch' ella ha preso sciarci le sue truppe almeno fino all'inverno, alfine che quando fossero per ritornare la staggione combattesse per noi e che la Piazza potesse difendersi da se medesima.

ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς του ἢ γιὰ νὰ τοῦ δώσουν τὴ δυνατότητα νὰ ἀναμένει τις προσπάθειες πὸν θὰ πρέπει νὰ καταβληθοῦν, μόλις χρειασεῖ, γιὰ τὴν ἀμυνά του.

Ὅμως, Μεγαλειότατε, ἡ ἐμπιστοσύνη πὸν ἐστήριξε ἡ Γαληνότατη Δημοκρατία στοὺς λόγους Σας καὶ στὴν καλωσύνη Σας καὶ ἡ γνώμη, πὸν ἀπὸ πείρα σχημάτισε γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς ψυχῆς Σας καὶ γιὰ τὴ σταθερότητα, μὲ τὴν ὁποία ἡ Μεγαλειότητά σας τηρεῖ τις ὑποσχέσεις της, καταπράυναν τὴ συγκίνηση, πὸν θὰ ἔπρεπε νὰ δοκιμάσει ἡ Γαληνότατη Δημοκρατία γιὰ τὴν ἀποχώρηση αὐτὴ (τῶν στρατευμάτων), πὸν φαίνεται νὰ διακόπτει αὐτὰ τὰ σχέδια τῆς Μεγαλειότητάς σας, ἡ ὁποία εἶχε ἀποφασίσει νὰ μᾶς ἀφήσει τὰ στρατεύματά Της τοῦλάχιστο μέχρι τὸ χειμῶνα²⁴, ὥστε, ὅταν θὰ ἦταν καιρὸς νὰ ἐπιστρέψουν, οἱ καιρικὲς συνθήκες θὰ ἦταν σύμμαχος μας²⁵ καὶ τὸ φρούριο θὰ μπορούσε νὰ κρατηθεῖ μὲ τις δικές του δυνάμεις²⁶.

Μὰ ἡ γλῶσσα τῆς διπλωματίας σπάνια ἐκφράζει τὰ πραγματικὰ αἰσθήματα τῶν ὑψηλῶν...

²⁴) Ὁ Λουδοβίκος ἔδωσε διαταγὴ στὸ δούκα de Navailles νὰ παραμείνει στὸ Χάντακα μέχρι τις 20 τοῦ Νοέμβρη 1669 (Gérin, 43). Γιὰ τὸ σκοπὸ μάλιστα αὐτὸ εἶχε διατάξει τὴ μοῖρα τοῦ στόλου τοῦ ἱππότη de Valbelle, νὰ μεταφέρει τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια στὸ δούκα de Navailles, ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἐπαρκέσουν ὡς τις 15—20 τοῦ Νοέμβρη. Μὰ πηγαίνοντας συνάντησε μεταξὺ Μάλτας καὶ τοῦ κόλπου τῆς Palma τὸν de Navailles ἐπιστρέφοντα στὴ Γαλλία.

²⁵) Πραγματικὰ ἂν ὁ δούκας de Navailles δὲν ἔσπευδε νὰ φύγει τόσο γρήγορα καὶ ἔμενε στὸ Χάντακα μέχρι τὸ Νοέμβρη, ὅπως τὸν διάταξε ὁ Λουδοβίκος, θὰ ᾤφθαναν στὸ μεταξὺ οἱ ἐνισχύσεις μὲ τὸ Bellefonds, καὶ μαζί μὲ τοὺς 2000 Ἴταλούς, πὸν εἶχαν φθάσει κιόλας στὸ Χάντακα, τὸ φρούριο θὰ μπορούσε ν' ἀνθέξει ὅλο τὸ χειμῶνα τοῦ 1669—70, ὅποτε θὰ διδότανε καιρὸς νὰ ὀργανωθεῖ συστηματικώτερη κι' οὐσιωδέστερη ἢ βοήθεια τῶν χριστιανῶν βασιλέων τῆς Εὐρώπης.

²⁶) Ὁ Μοροζίνης ἤλπιζε σὲ μιὰ γενικώτερη βοήθεια τοῦ Χριστιανικοῦ κό-

Tutto che io facci in ciò souvenir a Vostra Maestà la sua parola egualmente ferma e potente, e che l'accrescimento di truppe, che la supplico humilmente d'aggiungere al numero che s'è degnata accordarmi sotto la condotta de Signor Marescial di Bellefont non paia una nuova gratia, ma solamente la continuatione della prima et sii il mezzo per supplire al ritorno presente delle Sue truppe. Non lascio di chiederle questo nuovo soccorso come necessarissimo a sostenere il coraggio de' difensori et a minorare l'insolenza de' nemici che ci credono persi perché ci credono dalla Maestà Vostra abbandonati. Sarà questo un nuovo testimonio appresso mille altri dell' essere la Maestà Vostra una vera immagine di Dio, che finisce ciò che comincia e che ci toglie dai pericoli quando noi non attendiamo che da lui i mezzi d'uscirne.

Αὐτὸ ποὺ κάνω, νὰ ἐπαναφέρω στὴ μνήμη τῆς Μεγαλειότητός Σας τὴν ἐπίσημη Της, ποὺ ἔναι πάντα σταθερὴ καὶ δυνατὴ, καὶ ὅτι ἡ αὐξηση τῶν στρατευμάτων, ποὺ ταπεινὰ Σᾶς ἱκετεύω νὰ κάνετε σὲ ἐκεῖνα ποὺ εὐδοκήσατε νὰ μοῦ διαθέσετε κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ στρατηγοῦ Bellefont²⁷, δὲν εἶναι αἴτηση γιὰ καινούργια χάρη, ἀλλὰ μονάχα ἡ συνέχεια τῆς προηγούμενης καὶ εἶναι τὸ ἀντιστάθμισμα τῆς τωρινῆς ἐπιστροφῆς τῶν στρατευμάτων Σας²⁸. Δὲν παραλείπω νὰ ζητήσω ἀπὸ Σᾶς τὴ νέα αὐτὴ βοήθεια, ποὺ εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαία, γιὰ νὰ συγκρατηθεῖ τὸ θάρρος τῶν ὑπερασπιστῶν καὶ γιὰ νὰ ἐλαττωθεῖ ἡ ἀλαζονεία τοῦ ἐχθροῦ, ποὺ μᾶς θεωρεῖ νικημένους, γιὰτὶ νομίζει πὼς μᾶς ἐγκατέλειψεν ἡ Μεγαλειότητά Σας. Αὐτὸ θὰ εἶναι μιὰ καινούργια ἀπόδειξη, ἀνάμεσα σὲ χίλιες ἄλλες, ὅτι ἡ Μεγαλειότητά Σας ἀποτελεῖ πραγματικὴ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ποὺ τελειώνει ὅ,τι ἀρχίζει καὶ ποὺ μᾶς βγάζει ἀπὸ τοὺς κινδύνους, διὰν δὲν περιμένουμε παρὰ μόνο ἀπὸ Αὐτὸν τὰ μέσα τῆς σωτηρίας.

μου, ἂν κατόρθωνε νὰ κρατηθεῖ τὸ φρούριο μέχρι τὴν ἐρχόμενη ἀνοιξη τοῦ 1670.

²⁷⁾ Ὅπως καὶ παραπάνω ἀναφέρω, σὲ τὴν 20 τοῦ Σεπτεμβρίου, δηλαδὴ τὴν ἐπομένη τῆς χρονολογίας τοῦ δημοσιευομένου ἐγγράφου, ὁ Λουδοβίκος ἔγραψε στὸ νούντιο τοῦ Πάπα ὅτι ἔδωσε διαταγὴ ν' ἀναχωρήσουνε γιὰ τὸ Χάντακα καὶ ἄλλα στρατεύματα, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρες ἐξουσιοδότησε τὸ Bellefonds νὰ δώσει τὸν ὄρκου τοῦ σὸν στρατηγὸς τοῦ Πάπα.

²⁸⁾ Τοῦ δοῦκα de Navailles. Τὰ στρατεύματα αὐτὰ ἦτανε 4—5 χιλιάδες, καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ ἤθελε ν' αὐξήσει τὸ σῶμα τοῦ Bellefonds, ποὺ ἀποτελούντανε ἀπὸ 3—4 χιλιάδες.

La divota passione ch'io ho per la Maestà Vostra mi fa ugualmente aggire in quest' incontro, che l'affetto naturale che tengo per la mia Patria et il zelo che ho per la di Lei gloria m'infiamma quanto quello che devo havere per la Serenissima Repubblica. Ma veggio in questo caso tanto honore da acquistarsi per la Maestà Vostra che non posso astenermi dall' eccitarnela hoggi con questa lettera per farlo ben presto personalmente. Non vi saranno applausi bastanti nel mondo per la Maestà Vostra quando si vedrà incessantemente ch'Ella non manca né d'affetto nè di forze per quelli ch'Ella honora della Sua stima et amicitia e che se arriva loro qualche disgratia, non si potrà mai imputarla alla mancanza de' di Lei soccorsi.

Se quello ch'io ardisco chiederle humilmente arriva (come spero) assai in tempo per conservare la Piazza, sino che Candia sarà Christiana sarà anche un monumento considerabile della pietà, coestanza e corraggio della Maestà Vostra, e se troverà (che tolga Iddio) la Piazza tra le mani de'nemici, l'Europa tutta

Στὴ δύσκολη αὐτὴ περίσταση μὲ φέρνει στὸ διάβημά μου τόσο ἡ βαθύτατη ἀφοσίωση πὸν ἔχω γιὰ τὴ Μεγαλειότητά Σας, ὅσο καὶ ἡ ἔμφυτη στοργὴ γιὰ τὴν Πατρίδα μου. Καὶ ὁ ζῆλος πὸν ἔχω γιὰ τὴ δόξα τῆς Μεγαλειότητάς Σας μὲ φλογίζει τόσο, ὅσο καὶ ὁ ζῆλος πὸν ὀφείλω νὰ ἔχω γιὰ τὴν Γαληνότατη Δημοκρατία. Στὴν περίπτωση αὐτὴ βλέπω τέτια δυνατότητα νὰ ἀποκτηθεῖ τιμὴ γιὰ τὴν Μεγαλειότητά Σας, ὥστε δὲν μπορῶ νὰ μὴν Σᾶς παρακινήσω σήμερα μὲ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ νὰ ἐνεργήσετε ἀμέσως προσωπικῶς. Δὲν θὰ βρεθοῦν ἔπαινοι ἀρκετοὶ γιὰ τὴ Μεγαλειότητά Σας στὸν κόσμο, ὅταν θὰ ἀποδειχθεῖ—κι' αὐτὸ γιὰ πάντα— πὼς δὲν Σᾶς λείπουν οὔτε ἡ στοργὴ οὔτε οἱ δυνάμεις γιὰ κείνους πὸν τιμᾶτε μὲ τὴν ἐκτίμηση καὶ τὴ φιλία Σας καὶ, ἂν τοὺς συμβεῖ κανένα ἀτύχημα, δὲν θὰ μπορέσει ποτὲ κανεὶς νὰ τὸ ἀποδώσει στὴν ἔλλειψη βοήθειας ἐκ μέρους Σας.

Ἄν αὐτὸ πὸν τολμῶ νὰ ζητήσω ταπεινὰ ἀπὸ τὴ Μεγαλειότητά Σας φθάσει (καθὼς ἐλπίζω) ἐγκαίρως²⁹ γιὰ νὰ σωθεῖ τὸ Φρούριο, ὅσο θὰ εἶναι ὁ Χάντακας χριστιανικός, θὰ μένει σημαντικὸ μνημεῖο τῆς εὐλάβειας, τῆς σταθερότητας καὶ τοῦ θάρρους τῆς Μεγαλειότητάς σας. Καὶ ἂν (ὃ μὴ γένοιτο) τὸ Φρούριο αὐτὸ πέσει στὰ χέρια τοῦ ἐχθροῦ, ὅλη ἡ

²⁹⁾ Δὲν γνώριζε βέβαια ὁ Μοροζίνης πὼς ὅταν ἔγραψε τὸ ὑπόμνημά του αὐτὸ ὁ Χάντακας βρισκότανε κιόλας στὰ χέρια τῶν Τούρκων!

e la Maestà Vostra haverà la consolatione di vedere che non si sarà scordato niente per preservarla.

Sono, Sire, della Maestà Vostra humilissimo, obbedientissimo et obligatissimo servitore

GIO. MOROSINI

Εὐρώπη καὶ ἡ Μεγαλειότητά Σας θὰ ἔχει τὴν παρηγοριά, διὰ δὲν παράλειπε τίποτα γιὰ νὰ τὸ σώσει.

Τῆς Μεγαλειότητάς Σας ταπεινότατος, εὐπειθέστατος καὶ ἐξαιρετικὰ ὑποχρεωμένος θεράπων

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΡΟΖΙΝΗΣ

ΣΤΕΡΓ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ

Σημ. τῆς Συντάξεως: Οἱ στίχοι 6 καὶ 7 τοῦ ἰταλικοῦ κειμένου τῆς σελίδος 80 δεόν νὰ μετατεθῶσιν εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς.